

УДК 9:37.05:94 DOI: 10.26661/swfh-2018-50-048

«Журнал министерства народного просвещения» про створення іменних благодійних стипендій

О.Є. Ліхачова

*Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського,
dagazdagaz@rambler.ru*

Ключевые слова:
стипендіальний фонд, історичні джерела, біографічні дослідження, громадська благодійність, народна освіта.

У статті розглянуто історичні джерела, які містяться у номерах «Журнала министерства народного просвещения» за 1877-1878 роки і присвячені проблемі створення іменних стипендій у сфері освіти. Особливу увагу приділено особистостям, на честь яких були започатковані стипендії. Досліджено джерела формування стипендіальних фондів. Аналіз розпоряджень про їх створення надає можливості розширити методологічну базу досліджень у сфері біографістики. А також більш об'єктивно оцінити масштаби громадської добродійності, її культурно-історичний вплив на формування системи народної освіти.

«Journal of the Ministry of Public Education» on the creation of nominal charity scholarships

O. Likhachova

K.D. Ushynsky South Ukrainian National Pedagogical University

Key words:
scholarship fund, historical sources, biographical research, public charity, public education.

The article deals with the historical sources contained in the numbers of the «Journal of the Ministry of Public Education» for 1877-1878 years and devoted to the issue of creating scholarships in the field of education. The «Journal of the Ministry of Education» is selected as the official publication of this agency. It was mentioned that the section «Government Orders» posted announcements on the creation of new scholarships. These materials of the education department are a valuable source for studying the development of various spheres of the school affairs of the nineteenth century. Their consideration provides opportunities for a more objective analysis of historical events. Therefore, the purpose of the article is to analyze issues related to the creation of a charitable contribution system and the formation of a scholarship fund in secondary and higher education institutions of the southern Russian empire in the second half of the nineteenth century. Special attention is paid to personalities who acted as philanthropists or in honor of which scholarships were launched. The sources of scholarship funds formation are investigated. It has been taken into consideration that the charitable work in the field of education, namely the launch of new personal scholarships, was considered to be extremely prestigious. An analysis of the regulations on the creation of nominal charity scholarships provides opportunities for expanding the methodological base of research in the field of biography. And also to objectively estimate the scale of public charity, its cultural and historical influence on the formation of the system of public education.

«Журнал министерства народного просвещения» як офіційне видання освітянського відомства є цінним джерелом з вивчення розвитку різних сфер навчальної справи XIX ст. Особливий інтерес становить розділ «Урядові розпорядження», де друкувалися царські укази, міністерські накази і розпорядження, розпорядження Вченого

комітету народної освіти. Радянський історичний простір усіма силами поширював концепцію про неможливість отримання освіти за відсутністю коштів на навчання за царські часи. Тому питання благодійності у цій сфері радянські історики старанно обходили. Реальні події або замовчувались, або їх вплив нівелювався з ідеологічних причин.

Для вивчення питань, пов'язаних з благодійністю існує можливість отримати інформацію, використавши біографічний метод. В останній час все більше науковців звертаються до проблем історії благодійності в Україні. Такими є роботи Г. Аронова «Українські благодійники минулого» [1], Ю.М. Хорунжого «Українські меценати: добродійність – наша риса» [2], праці О.М. Доніка [3]. Звернення до аналізу матеріалів «Журнала министерства народного просвещения» (ЖМНП) надає можливість розширити методологічну основу дослідження цієї тематики. Отже, метою статті є аналіз питань, пов'язаних зі створенням системи благодійних внесків і формування фонду іменних стипендій в закладах середньої та вищої освіти півдня Російської імперії у другій половині XIX ст. Зважаючи на те, що журнал містить виключно важливу інформацію для вивчення питань про благодійність у сфері освіти, слід звернути увагу на джерела поповнення стипендіального фонду, а також дослідити біографії особистостей, які брали безпосередню участь у його створенні.

Звернемось до матеріалів ЖМНП за 1877 – 1878 роки та зробимо вибірку публікацій, які характеризують ситуацію зі створенням нових стипендій в українських учбових закладах. Інформація про заснування нових стипендій знаходиться у журналі в розділі «урядові розпорядження», адже рішення про заснування приймалися на самому високому рівні, тобто наказ підписував сам імператор. Звернемось до причин, які спонукали до благодійних заходів. Однією із поширених цілей надання коштів найбільш нужденним учням була ідея увічнення пам'яті. Робилась ця справа або за заповітом, або родичами людини що померла. Документ, датований 4 квітня 1877 р. «Про заснування стипендії при харківській жіночій Маріїнській гімназії» свідчить: «Піклувальник ради Харківської Маріїнської гімназії клопотав про заснування за заповітом харківського купця Миколи Федоровича Надеждіна стипендії. Капітал в 1000 р., щоб залишався назавжди недоторканим, а відсотки з нього будуть вживатись на оплату за навчання однієї дівчини з вибору піклувальника ради гімназії, яка іменувалася б «Стипендіатка купця Н.Ф. Надеждіна» [4, с. 35]. Особистість купця 2-ї гільдії Миколи Федоровича Надеждіна була досить значною. Відомо, що у 1868 р. саме він здійснював перебування комплексу споруд присутніх міст у Харкові, що було дуже вигідним державним замовленням [5, с.178]. Вже 5 травня 1877 р. датується ще один документ, що відноситься до стипендій Харківської Маріїнської

гімназії. В цей день була заснована стипендія імені Т. Л. Зібер. «На відсотки з капіталу в 500 р., які були пожертвовані статським радником Зібером, засновується одна стипендія. Капітал повинен залишатися недоторканим і зберігатися на розсуд ради попечителів гімназії в державному банку або в іншій кредитній установі. Відсотки повинні бути вжиті для оплати обов'язкових предметів гімназії для однієї з найбідніших учениць, що відрізняється гарною поведінкою і старанністю. Право вибору належить попечителю гімназії. Учениця, яка користується стипендією носить іменування «стипендіатка Тетяни Леонтіївни Зібер» [6, с. 45]. Нажаль, встановити більш докладно особисті данні на Т. Л. Зібер поки не вдалось, але відомо, що клопотав про заснування стипендії статський радник А. П. Зібер. І ще 2 травня 1877 р. у ЖМНП був надрукований документ «Про заснування стипендії при Харківській Маріїнській жіночій гімназії». Ішлося про таке: «А. П. Зібер представив в опікунську раду жіночої гімназії цілком оплачене свідоцтво за № 5870 на п'ятсот рублів для отримання 5% квітка державного банку 4-го випуску, з проханням про клопотання про прийняття цього капіталу, для установи на відсотки з нього при згаданій гімназії, однієї стипендії імені «Тетяни Леонтіївни Зібер». Государ імператор по ... доповіді міністра народної освіти ... височайше зволив на створення означеної стипендії. При цьому його імператорському величності угодю було всемілісно наказати дякувати жертводавцю» [7, с. 4].

17 листопада 1877 р. було оголошено «Про заснування стипендії при 2-й Київській гімназії». Йшлося про те, що товариші по службі покійного директора 2-ої Київської гімназії, статського радника Слепушкіна, вихованці цієї гімназії і сторонні особи зібрали капітал в 4.300 р, обернули його в 5% квітки державного банку і на установлені відсотки з капіталу заснували стипендію з найменуванням «Слепушкінська стипендія» [8, с. 5]. Іван Іванович Слепушкін був видатним освітянином. У середині 50-х р. XIX ст. він виконував обов'язки попечителя повітового училища на Подолі. Саме у цей період М. І. Пирогов розпочав процес створення недільних шкіл. Нагляд за першою недільною школою, яка відкрилась 11 жовтня 1859 р. у будівлі училища на Подолі було доручено І. І. Слепушкіну. Зауважимо, що цінним джерелом з вивчення історії освіти є його робота «Перші роки Київської 2-ої гімназії» [9].

Не менш поширеною була практика, коли засновниками стипендій ставали друзі чи співробітники, які мали намір віддячити людині,

привітати з ювілеєм. 16 травня 1877 р. надрукований документ «Про заснування стипендії при Київській 2-й гімназії». В ньому йшлося про те, що загальні збори членів Київського міського товариства взаємного кредиту, бажаючи висловити вдячність керуючому справами цього товариства, статському раднику Густаву Ейсману, за «плідну безкоштовну працю на цій посаді протягом шести років». Члени товариства пожертвували на користь Київській 2-й гімназії капітал в 4.000 рублів для затвердження стипендії його імені. Для цього вони перевели до Київської контори державного банку капітал під 4,5 % рокових на 10 років. Після доповіді міністра народної освіти Государ імператор всемілостиво зволив прийняти зазначений капітал, і на відсотки з одного встановити при Київській 2-й гімназії одну стипендію з найменуванням її «імені Густава Івановича Ейсмана» [10, с. 254]. Особа Г. І. Ейсмана є дуже значною. Його сім'я приїхала до Києва ще у 1812 р. У цей рік до міста прибув Ю. Ейсман, який виконував обов'язки пастора місцевої лютеранської громади понад три десятиліття. Його син - власник однієї з перших в Києві приватних аптек, з 1858р. почав забудовувати свою садибу на Великій Житомирській за проектом архітектора Беретті. В єдиній стилістиці пізнього класицизму були побудовані триповерховий будинок, двоповерховий житловий флігель і одноповерхові цегляні будівлі. У 1862 р. садиба за заповітом перейшла до Г. Ейсману. К тому часу, він отримавши ґрунтовну домашню освіту, в 1841 році вступив на юридичний факультет Імператорського університету Св. Володимира, який закінчив 1845 р. і отримав ступінь кандидата права. У 1847 році захистив дисертацію на ступінь магістра цивільного права, і в вересні 1848 року обійняв посаду ад'юнкта на кафедрі цивільного права в Київському університеті. З 1856 року обіймав посаду секретаря юридичного факультету університету, 1861 року отримав чин статського радника. З 1863 року був членом і фактичним керівником міської комісії по введенню збору з міського нерухомого майна, у 1868 року був обраний членом ради Міського товариства взаємного кредиту, а в 1871-1879 роках був його керівником. На перших після прийняття нового Міського Положення виборах до міської думи в січні 1871 року Г. Ейсман був обраний до числа голосних, увійшов до складу міської управи як керівник будівельної справи. У 1872 році вперше був обраний міським головою. Потім він ще неодноразово обирався на цю посаду [11, с.198-199]. «Був керівником авторитарного типу, але заради справи не шко-

дував сил і енергії, іноді за свій рахунок забезпечуючи вирішення муніципальних проблем» [12, с. 37-38]. В статті від 18 травня 1877 р. в «Положенні про стипендії статського радника Густава Івановича Ейсмана в 2-ій Київській гімназії» говорилось про те, що стипендія призначається за вибором опікунської ради гімназії. Вона призначається одному з неспроможних вихованців гімназії, який має успіхи в науках і відрізняється відмінною поведінкою. Він буде проживати у спільній квартирі при гімназії, яка також буде оплачена за рахунок стипендії. Якщо ж стипендіат буде родом з Києва, то гроші на утримання будуть надані його родичам [13, с. 595]. Ще одним прикладом заснування стипендії на честь успішної багаторічної службової діяльності є документ від 16 травня 1977 р. В ньому йдеться про заснування стипендій в Сімферопольській жіночій гімназії. «З нагоди виповнення 13 вересня 1876 р. п'ятдесятиріччя служби в офіцерських чинах статського радника Кашкадамова, що є попечителем богадільні Таранова-Білозерського, його товариші по службі, по професії лікарі і багато хто з громадян міста Сімферополя побажали вшанувати пам'ять настільки тривалої діяльності Кашкадамова розпочавши добровільну підписку, щоб зібрати кошти на заснування стипендії його імені в Сімферопольській жіночій гімназії» [14, с. 256]. Було зібрано за передплатою 435 р. На ці кошти були придбані заставні листи Херсонського земельного банку за номінальною вартістю на 500 р. Фундатори стипендії наголошували на тому, щоб статський радник Кашкадамов сам здійснював вибір стипендіатів і з відсотків з означеного капіталу, в кількості 27 р. 50 коп. на рік, 25 р. було б вжито на сплату за навчання стипендіатки, а 2р. 50 к. на навчальні для неї посібники. Далі йшла приписка, що «Государ імператор зволив на установу зазначеної стипендії» [15, с. 256]. Продовжує цей ряд і заснована 24 червня 1877 р. стипендія при Олександрівському ремісничому училищі в м. Києві. «Государ імператор зволив на установі при Олександрівському ремісничому училищі в м. Києві, в рахунок відсотків з пожертвованого товариством Кальникського бурякоцукрового заводу капітал в 4000 руб, стипендії імені директора цього товариства, швейцарського підданого Фрідріха Єнні [16, с. 256]. Сім'я підприємців Єнні є дуже відомою в Україні. Що ж до Фрідріха Мельхіоровича Єнні та заснування цукрового заводу в Кальнику, то в дослідженні Г. Казьмирчука та М. Казьмирчук знаходимо наступну інформацію. Ф. М. Єнні, будучи директором цукрового і рафінадного заводів графа Браницького

в Ольшані, утворив у Кальнику Товариство на вірі із п'яти осіб. Тобто він створив перше акціонерне Товариство в цукровій промисловості імперії на паях. Згодом компаньйони придбали у графа В. Потоцького Кальницьке помістя Київської губернії Ліповецького повіту з розташованим у ньому цукровим заводом та іншими будівлями і машинами, а також із землею, лісами, угіддями і всім майном. За дорученням власників саме Ф. М. Єні очолив керівництво підприємством [17, с. 214-215].

Благодійна діяльність мала місце і у вишах. На сторінках ЖМНП розміщено об'яву що відносилась до 14 листопада 1877 р. і мала назву «Про заснування стипендії при юридичному факультеті університету Св. Володимира». В ній йшлося про те, що співробітники, знайомі та шанувальники заслуженого ординарного професора таємного радника Бунге, бажаючи висловити своє співчуття його діяльності на громадському і науковому терені зібрали між собою по добровільній підписці капітал в сім тисяч п'ятсот рублів в облігаціях східної позики для установи стипендії його імені. «З найменуванням другої стипендії таємного радника Миколи Християновича Бунге» [18, с. 4]. До аналізу доробку та реформаторської діяльності цієї людини зверталось чимало науковців [19]. Адже твори М.Х. Бунге присвячені широкому спектру досліджень у сфері економіки, фінансів та права. Він тричі був обраний ректором Київського університету. Брав участь у підготовці селянської реформи 1861 р., був призначений на посаду міністра фінансів Російської імперії. Саме за його участі було розпочато індустріалізацію Донбасу, розвинуто машинобудування Харкова та Києва, розвинуто суднобудування Миколаєва та Херсона. М. Х. Бунге був обраний дійсним членом Імператорської академії наук. За часи свого ректорства він приділяв значну увагу оновленню системи вищої освіти, опікувався науковою діяльністю студентів. У наступному 1878 р. було засновано премію «Імені Миколи Івановича Пирогова», надбання якого на ниві освіти важко переоцінити. Премія існувала

завдяки відсоткам з капіталу в дві тисячі рублів, який був зібраний за допомогою добровільної підписки викладачами навчальних закладів Київського вченого округу, студентами університету св. Володимира і приватними особами. Її вручали за твір, відзначений золотою медаллю [20, с. 85]. У цьому ж році при Київському університеті Св. Володимира заснували ще одну премію. «Деякі з друзів, товаришів і шанувальників дійсного статського радника Мерінга, бажаючи вшанувати його громадську діяльність як лікаря і людини .. зібрали капітал в 5 тис. 350 р. в облігаціях східної позики і заснували одну стипендію імені дійсного статського радника Федора Федоровича Мерінга» [21, с. 85]. Видатний лікар, науковець, професор Київського університету, філантроп та благодійник Ф. Мерінг набув великої пошани ще за життя. Що ж до його поховання, то траурна церемонія налічувала багатотисячний натовп [22]. До 1878 р. належать об'яви про утворення ще декількох стипендій. У червні 1878 р. йшлося про заснування стипендії при Кам'янець-Подільській гімназії, службовці якої на відсотки від 600 р. утворили «стипендію генерал-лейтенанта Платона Олександровича Антонова» [23, с. 86]. А об'ява від 14 липня 1878 р. наголошувала, що відставний штаб-ротмістр Мандрикін на користь однокласного народного училища в с. Наумівка Білгородського повіту Курської губернії (що відносилась до Харківського вченого округу) передав одну десятину землі з родового маєтку [24, с. 86].

Таким чином, джерельна база ЖМНП з цієї проблеми є достатньо репрезентативною. Було проаналізовано лише матеріали за два роки. Але, навіть ці джерела надають можливості зробити висновок про широке коло благодійників. Характерно, що серед них були і окремі приватні особи, і колективи жертводавців. Слід звернути увагу також на престижність участі у наданні допомоги учням, що мали скрутні матеріальні обставини. Про це свідчить прийняття рішення про створення стипендій на самому високому рівні.

Джерела та література

1. Аронов Г. Українські благодійники минулого / Г. Аронов // Вітчизна. – 1996. – №9/10. – С.105-109.
2. Хорунжий Ю.М. Українські меценати: добродійність – наша риса / Юрій Михайлович Хорунжий. – К.:КМ Академія, 2001. – 139 с.
3. Донік О. М. Благодійність в Україні (XIX – початок XX ст..) / О. М. Донік // Український історичний журнал. – 2005. – №4. – С. 159-177.
4. Журнал Министерства народного просвещения. – СПб. : Типография В.С. Балашева, 1877. – июль.- 910 с.
5. Энциклопедия фамилий харьковской губернии. Книга первая. – Харьков: харьковский частный музей городской усадьбы, 2011. – 262 с.

6. Журнал Министерства народного просвещения. – СПб. : Типография В.С. Балашева, 1877. – июль. – 910 с.
7. Журнал Министерства народного просвещения. – СПб. : Типография В.С. Балашева, 1877. – июль. – 910 с.
8. Журнал Министерства народного просвещения. – СПб. : Типография В.С. Балашева, 1877. – ноябрь. – 832 с.
9. Слепушкин И. Первые годы Киевской 2-й гимназии / Иван Иванович Слепушкин. – Киев : Унив. тип., 1872. – 39 с.
10. Журнал Министерства народного просвещения. – СПб. : Типография В.С. Балашева, 1877. – июль. – 910 с.
11. Эйсман Густав (Адольф) Иванович // Русский биографический словарь. – СПб. – М, 1896-1918. – Т. XXIV. Щапов-Юшневский / Издаваемый Императорским Русским Историческим обществом. – СПб.: Типография Главного Управления Уделов, 1912. – С. 198-199.
12. Салій І.М. Обличчя столиці в долях її керівників / Іван Миколайович Салій; [ред. В. Ковалинський]. – К.: Довіра, 2008. – С.37-38.
13. Журнал Министерства народного просвещения. – СПб. : Типография В.С. Балашева, 1877. – июль. – 910 с.
14. Журнал Министерства народного просвещения. – СПб. : Типография В.С. Балашева, 1877. – июль. – 910 с.
15. Журнал Министерства народного просвещения. – СПб. : Типография В.С. Балашева, 1877. – июль. – 910 с.
16. Журнал Министерства народного просвещения. – СПб. : Типография В.С. Балашева, 1877. – июль. – 910 с.
17. Казьмирчук Г., Казьмирчук М. Роде наш красний: Село Кальник. – Кн.ІІІ. До дослідження соціальних проблем села Кальника наприкінці XVIII – На початку ХХ ст./Григорій Дмитрович Казьмирчук, Марія Григорівна Казьмирчук. – К.: Логос, 2010. – 264.
18. Журнал Министерства народного просвещения. – СПб. : Типография В.С. Балашева, 1878. – январь. – 847 с.
19. Степанов В. Л. Н. Х. Бунге: Судьба реформатора / Валерий Леонидович Степанов. – М.: Росспен, 1998. – 398 с.
20. Журнал Министерства народного просвещения. – СПб. : Типография В.С. Балашева, 1878. – июль. – 804 с.
21. Журнал Министерства народного просвещения. – СПб. : Типография В.С. Балашева, 1878. – июль. – 804 с.
22. Некролог Ф. Ф. Меринга // Киевлянин. – 1887. – 20 октября.
23. Журнал Министерства народного просвещения. – СПб. : Типография В.С. Балашева, 1878. – июль. – 804 с.
24. Журнал Министерства народного просвещения. – СПб. : Типография В.С. Балашева, 1878. – июль. – 804 с.